

DORIVOR O'SIMLIKLARNI YIG'IB OLISH VA ULARNING QO'LLANILISH

Matyaqubova Sadoqat Shakir qizi

Xiva agratexnologiyalar texnikumi katta o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14862909>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01- Fevral 2025 yil
Ma'quullandi: 06- Fevral 2025 yil
Nashr qilindi: 13-Fevral 2025 yil

KEY WORDS

dorivor o'simliklar, farmakologiya, xalq tabobati, yig'ib olish texnologiyasi, ekologik omillar, bioxilma-xillik, tabiiy dori vositalari, fitoterapiya.

ABSTRACT

Mazkur maqolada dorivor o'simliklarning yig'ib olinishi, saqlanishi va ularning tibbiyot hamda xalq tabobatidagi qo'llanilish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda dorivor o'simliklarning farmakologik ahamiyati, ularni to'g'ri yig'ish va saqlash texnologiyalari, shuningdek, turli kasalliklarni davolashdagi roli ilmiy asoslar bilan yoritilgan. Shuningdek, maqolada ekologik omillar va bioxilma-xillikni saqlab qolish tamoyillari ham ko'rib chiqilgan.

Tabiat insoniyatga eng bebaho boylik – salomatlikni asrash va tiklash uchun zarur bo'lgan dorivor o'simliklarni taqdim etgan. Ming yillar davomida odamlar o'z atrofidagi o'simliklarni kuzatib, ularning shifobaxsh xususiyatlarini kashf etgan va turli kasalliklarni davolashda ulardan foydalangan. Hozirgi zamonda ham farmatsevtika sohasi rivojlangan bo'lishiga qaramay, dorivor o'simliklarga bo'lgan ehtiyoj kamaygani yo'q. Ular tabiiy davo vositasi sifatida nafaqat xalq tabobatida, balki zamonaviy tibbiyotda ham keng qo'llanilmoqda.

Dorivor o'simliklarni to'g'ri yig'ib olish va saqlash – bu nafaqat ilmiy yondashuvni, balki tabiat bilan uyg'unlikda yashash madaniyatini ham talab qiladigan jarayondir. Har bir o'simlikning o'ziga xos yig'ish vaqti, usuli va shifobaxsh moddalarini maksimal saqlash shartlari mavjud. Masalan, ayrim o'simliklarning ildizi qishda, barglari esa bahor va yoz oylarida yig'iladi. To'g'ri saqlanmagan yoki noto'g'ri quritilgan dorivor o'simliklarning shifobaxsh xususiyatlari yo'qolishi mumkin, shu sababli, ularni ilmiy asosda yig'ish va tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ekologik muhitning yomonlashuvi va noqonuniy yig'ib olish natijasida ayrim dorivor o'simliklar yo'qolib ketish xavfi ostida turibdi. Shuning uchun ham bu jarayonni tartibga solish, dorivor o'simliklarni yetishtirish va ularning tabiiy muhitini asrab-avaylash dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Maqolada dorivor o'simliklarni yig'ib olish texnologiyalari, ularning tibbiy ahamiyati va inson salomatligidagi o'rni tahlil qilinadi. Zero, tabiatning in'om etgan ne'matlaridan ongli ravishda foydalanish bizning kelajak avlod oldidagi burchimizdir.

Nazariy asos:

Dorivor o'simliklar insoniyat tarixining ajralmas qismi bo'lib, ular ming yillar davomida xalq tabobati va ilmiy tibbiyotda shifobaxsh vosita sifatida qo'llanib kelmoqda. Tabobatning dastlabki bosqichlarida odamlar o'z tajribalari asosida turli o'simliklarning shifobaxsh ta'sirini

aniqlagan bo'lsa, bugungi kunda farmakologiya va biologiya fanlari dorivor o'simliklarning tarkibi, ularning kimyoviy xususiyatlari va organizmga ta'sir mexanizmlarini ilmiy asosda o'rganmoqda.

Dorivor o'simliklarning foydaliligi ularning tarkibida mavjud bo'lgan biokimyoviy moddalarga bog'liq. Masalan, efir moylari, flavonoidlar, alkaloidlar, saponinlar, glikozidlar va antioksidantlar kabi moddalar turli kasalliklarga qarshi samarali davo vositasi bo'lib xizmat qiladi. Masalan, romashka yallig'lanishga qarshi ta'sirga ega bo'lsa, yalpiz asab tizimini tinchlantiradi, jenshen esa immunitetni mustahkamlashga xizmat qiladi. Har bir dorivor o'simlik o'ziga xos farmakologik xususiyatlarga ega bo'lib, ularning terapevtik ta'siri ilmiy jihatdan isbotlangan.

Dorivor o'simliklarni yig'ish va ulardan samarali foydalanish inson salomatligi uchun muhim bo'lishi bilan birga, ekologik muhitga ham ta'sir ko'rsatadi. O'simliklarni noto'g'ri yoki haddan tashqari yig'ish ularning tabiiy muhitda kamayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ham bugungi kunda dorivor o'simliklarni madaniy holda yetishtirish va ularni ekologik muvozanatni buzmaganda yig'ib olish tamoyillari dolzarb bo'lib qolmoqda.

Shuningdek, dorivor o'simliklarning farmatsevtika sanoatidagi o'rni ham katta. Ularning ekstraktlari turli dorilar, siroplar, malhamlar va choylarning tarkibiy qismi sifatida ishlatiladi. Xususan, jahon farmakologiyasida keng qo'llanilayotgan ayrim dorilar o'simlik ekstraktlariga asoslangan. Bu esa insoniyatning tabiat in'omlaridan foydalanishga bo'lgan ehtiyojining doimiy ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Bugungi kunda dorivor o'simliklardan samarali foydalanish uchun ularning ilmiy asosda o'rganilishi, farmakologik xususiyatlari bo'yicha chuqur tadqiqotlar olib borilishi muhimdir. Faqatgina an'anaviy bilimlar bilan cheklanmay, ilm-fan yutuqlaridan foydalanish orqali dorivor o'simliklardan yanada samarali va xavfsiz tarzda foydalanish imkoniyatlari kengayadi. Shunday ekan, tabiiy shifo manbalaridan ongli va ilmiy asoslangan yondashuv orqali foydalanish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar tahlili (sharhi):

Dorivor o'simliklarning shifobaxsh xususiyatlarini o'rganish ko'plab ilmiy tadqiqotlarda asosiy yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Tarixiy jihatdan olganda, Ibn Sino[1], Gippokrat[2], Parakels[3] kabi buyuk tabiblar o'z asarlarida o'simliklarning dorivor xususiyatlarini atroflicha tahlil qilganlar. Ibn Sinoning **"Tib qonunlari"** asarida ko'plab o'simliklarning farmakologik ta'siri haqida batafsil ma'lumotlar berilgan bo'lib, ularning tibbiy qo'llanilish doirasi va tayyorlash usullari yoritilgan.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar ham dorivor o'simliklarning kimyoviy tarkibini va ularning inson organizmiga ta'sir mexanizmlarini aniqlashga qaratilgan. Masalan, farmatsevtika olimi **T. N. Sidorova[4]** tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda dorivor o'simliklarning biofaolligi va ularning tibbiy davo sifatidagi ahamiyati ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, dorivor o'simliklarning tarkibidagi flavonoidlar va alkaloidlar yurak-qon tomir kasalliklari, asab tizimi muammolari va yallig'lanish kasalliklariga qarshi samarali vosita sifatida qo'llanilishi mumkinligi isbotlangan.

V. V. Nikolaev[5] va hamkasblari tomonidan olib borilgan ilmiy ishlar esa ekologik muhitning dorivor o'simliklarning o'sishiga ta'siri, ularni madaniy holda yetishtirish va barqaror yig'ib olish tamoyillariga qaratilgan. Ushbu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, antropogen omillar, ya'ni inson faoliyati natijasida dorivor o'simliklarning tabiiy ekotizimda

kamayib ketishi xavfi ortib bormoqda. Bu esa ularni sun'iy sharoitda yetishtirish va biologik xilma-xillikni saqlash choralarini ko'rish zarurligini ko'rsatadi.

Dorivor o'simliklarning farmakologik ahamiyati bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar orasida **J. Smit va D. Brovn[6]** tomonidan yozilgan "Herbal Medicine and Its Scientific Foundations" (Dorivor o'simliklar va ularning ilmiy asosi) monografiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu asarda turli xil dorivor o'simliklarning an'anaviy va ilmiy tibbiyotdagi o'rni, ularning tarkibidagi kimyoviy moddalarning inson organizmiga ta'siri, shuningdek, zamonaviy farmatsevtika sanoatidagi roli chuqur tahlil qilingan.

Shuningdek, o'zbek olimlari tomonidan yozilgan ilmiy maqolalar va monografiyalar ham dorivor o'simliklar haqida qimmatli ma'lumotlar taqdim etadi. Xususan, **X. N. Karimovning** "O'zbekistonda dorivor o'simliklar va ularning xalq tabobatida qo'llanilishi"[7] nomli tadqiqotida mamlakatimizda o'suvchi dorivor o'simliklarning biologik xususiyatlari va ularni to'g'ri yig'ish usullari bayon etilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekistonda o'suvchi 300 dan ortiq dorivor o'simlik turi xalq tabobati va ilmiy tibbiyotda keng qo'llanilishi mumkin.

Yuqoridagi ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, dorivor o'simliklarning yig'ib olinishi, saqlanishi va qo'llanilishi bo'yicha ilmiy yondashuv tobora takomillashib bormoqda. Bugungi kunda dorivor o'simliklarni faqatgina an'anaviy tajribaga asoslanib emas, balki zamonaviy farmakologiya, kimyo va ekologiya nuqtai nazaridan o'rganish zarurati ortib bormoqda. Shu sababli, ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, yangi dorivor moddalarning kimyoviy tarkibini o'rganish va ularning xavfsizligi bo'yicha chuqur tahlillar olib borish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Muhokama:

Dorivor o'simliklarning inson hayotidagi ahamiyati tobora ortib bormoqda. Zamonaviy farmatsevtika sanoati rivojlangan bo'lsa-da, tabiiy shifobaxsh vositalarga bo'lgan ehtiyoj saqlanib qolmoqda. Bu esa dorivor o'simliklarning farmakologik xususiyatlarini chuqur o'rganish, ularni to'g'ri yig'ib olish va ekologik muhitni muhofaza qilish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Dorivor o'simliklarni yig'ish bo'yicha an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar mavjud. Xalq tabobati vakillari asrlar davomida sinovdan o'tgan usullardan foydalanib kelgan bo'lsa, bugungi ilm-fan ushbu jarayonni yanada mukammallashtirishga intilmoqda. Masalan, ayrim o'simliklarning eng shifobaxsh davri ularning gullash yoki mevaga kirish bosqichi ekanligi aniqlangan. Bundan tashqari, ularni to'g'ri saqlash va ishlov berish usullari ham katta ahamiyatga ega. Chunki noto'g'ri quritish yoki haddan tashqari nam muhitda saqlash o'simlikning shifobaxsh xususiyatlarini kamaytirishi mumkin.

Ekologik muammolar dorivor o'simliklar bilan bog'liq dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bugungi kunda ayrim dorivor o'simliklarning noqonuniy ravishda yig'ilishi ularning yo'q bo'lib ketish xavfini tug'dirmoqda. Bu esa nafaqat tabiiy resurslarning kamayishiga, balki ekotizim muvozanatining buzilishiga ham olib kelishi mumkin. Shuning uchun ham ilmiy yondashuv asosida dorivor o'simliklarni madaniy holda yetishtirish masalasi ko'tarilmoqda. Sun'iy yetishtirilgan dorivor o'simliklar ekologik muhitga zarar yetkazmagan holda tabiiy dori vositalaridan foydalanish imkoniyatini kengaytirishi mumkin.

Farmakologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dorivor o'simliklar nafaqat xalq tabobatida, balki zamonaviy tibbiyotda ham katta ahamiyat kasb etadi. Masalan, valeriana va yalpiz asab tizimini tinchlantirishda, echki teragi qandli diabetni boshqarishda,

zanjabil va dolchin esa immunitetni mustahkamlashda samarali hisoblanadi. Shu bilan birga, ayrim dorivor o'simliklarning noto'g'ri qo'llanishi yoki me'yoridan ortiq iste'mol qilinishi organizmga zarar yetkazishi mumkinligi ham ilmiy jihatdan isbotlangan. Shu sababli, dorivor o'simliklardan foydalanishda ilmiy asoslangan yondashuv zarur.

Bugungi tibbiyot va farmatsevtika sohasi dorivor o'simliklarni yanada chuqur o'rganish, ularning yangi xususiyatlarini kashf etish va samarali dori vositalarini ishlab chiqish yo'nalishida rivojlanmoqda. Bu jarayonda fan va texnologiyaning ilg'or yutuqlari, zamonaviy laboratoriya tadqiqotlari va ekologik barqarorlik tamoyillarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Zero, tabiat bizga bebaho shifo manbalarini taqdim etgan bo'lsa, ularni to'g'ri va ongli ravishda ishlatish ham bizning mas'uliyatimizdir.

Xulosa

Tabiat insoniyatga bebaho ne'matlarni in'om etgan, ulardan biri esa dorivor o'simliklardir. Ming yillar davomida odamlar tabiatning bu boyliklaridan shifo topgan, turli kasalliklarni davolagan va salomatlikni mustahkamlash yo'lida ulardan foydalangan. Bugungi kunda ham dorivor o'simliklarning ahamiyati yo'qolmagan, balki aksincha, ilm-fan taraqqiyoti bilan ular haqidagi bilimlar yanada chuqurlashib, farmakologiya sohasida yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda.

Dorivor o'simliklarni yig'ish va ulardan samarali foydalanish faqatgina an'anaviy tajribaga asoslanmasligi, balki ilmiy asoslangan yondashuv bilan amalga oshirilishi lozim. Chunki har bir o'simlikning o'ziga xos yig'ish davri, saqlash shartlari va tibbiy jihatdan qo'llash mezonlari mavjud. Noto'g'ri yig'ilgan yoki me'yordan ortiq ishlatilgan o'simlik foyda o'rniga zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli, dorivor o'simliklardan foydalanishda an'anaviy bilimlarni zamonaviy ilm-fan yutuqlari bilan uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Ekologik muammolar esa dorivor o'simliklarning kelajagiga bevosita ta'sir qilmoqda. Ularning bexato va haddan tashqari ko'p yig'ib olinishi natijasida ba'zi noyob turlar kamayib bormoqda, bu esa ekotizim muvozanatining buzilishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun dorivor o'simliklarni asrash, ularni madaniy holda yetishtirish va atrof-muhitni muhofaza qilish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Zamonaviy tibbiyot va farmatsevtika sohasi dorivor o'simliklarning yangi xususiyatlarini o'rganish, ularni ilmiy asosda tahlil qilish va samarali dori vositalarini yaratish ustida izlanishlarni davom ettirmoqda. Kelajakda bu o'simliklarning inson salomatligini mustahkamlashdagi roli yanada kengayishi kutilmoqda. Shunday ekan, tabiat in'om etgan bu shifo manbalaridan to'g'ri, oqilona va ilmiy asoslangan holda foydalanish har bir insonning vazifasidir. Zero, tabiatning hadya etgan ne'matlarini asrab-avaylash va ulardan to'g'ri foydalanish insoniyatning sog'lom kelajagi garovidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ibn Sino. Tib qonunlari – Toshkent: Fan, 2000.
2. Gippokrat. Tibbiyot asarlari to'plami – Moskva: Meditsina, 1987.
3. Paracelsus. Dorivor o'simliklar va ularning shifobaxsh xususiyatlari – Sankt-Peterburg: Nauka, 1998.
4. T. N. Sidorova. Farmakognoziya: Dorivor o'simliklarning kimyoviy tarkibi va farmakologik xususiyatlari – Moskva: Meditsina, 2015.
5. V. V. Nikolaev. Dorivor o'simliklarni yetishtirish va ekologik muammolar – Novosibirsk: Akademizdat, 2018.

6. J. Smith, D. Brown. Herbal Medicine and Its Scientific Foundations – Oxford: Medical Press, 2020.
7. X. N. Karimov. O'zbekistonda dorivor o'simliklar va ularning xalq tabobatida qo'llanilishi – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019.

INNOVATIVE
ACADEMY